

1.12. Бессонова М.М. Іспанський досвід подолання диктатури та подальших успішних перетворень

Іспанія – одна з країн сучасної Європи, яка має успішний досвід подолання диктатури та мирної трансформації до демократичного суспільства. Практика розбудови демократичних інститутів цієї країни може бути застосована і на українському ґрунті.

Режим диктатури був встановлений в Іспанії у 1939 р. після Громадянської війни (1936–1939 рр.), яка була викликана зіткненнями між республіканцями, яких підтримували СРСР, Мексика, представники лівих партій різних країн світу, та правими націоналістами, підтримуваними Німеччиною, Італією, Португалією. Значних руйнувань зазнали майже всі великі міста країни. Війна завершилася встановленням режиму диктатури Франціско Франко (1939–1975 рр.).

Ф. Франко був главою держави і каудільйо (вождем) єдиної політичної партії – «Іспанської фаланги», а після її розпаду – «Національного руху», що об'єднав прибічників диктатури.

Під час Другої світової війни Іспанія була нейтральною, хоча і симпатизувала Німеччині. Створений у 1942 р. декретом Ф. Франко представницький орган (Кортеси) мав тільки дорадчі функції. Ф. Франко очолював уряд (1939–1973 рр.) та призначав всіх посадовців. Церква була проголошена державною інституцією. Місцеве самоврядування було ліквідоване. У період 1945–1955 рр. Іспанія знаходилася у міжнародній ізоляції: у 1945 р. франкістський режим було визнано фашистським та причетним до розв'язання Другої світової війни. У грудні 1946 р. була прийнята резолюція Генеральної Асамблеї ООН, згідно з якою було вирішено не приймати Іспанію ані в ООН, ані в її спеціалізовані установи, поки зберігається існуючий режим. Втім, у 1955 р. Іспанія була прийнята в ООН.

Упродовж 1939–1975 рр. вся повнота політичної, законодавчої, виконавчої, судової і військової влади в Іспанії належала Ф. Франко.

У період диктатури були прийняті закони, що мали надати Іспанії вигляд правової держави. Так, у 1947 р., відповідно до Закону «Про спадкування посади глави держави», схваленого шляхом референдуму, Іспанія формально була проголошена монархією (монархія була скасована в Іспанії під час Іспанської революції у 1931 р.). Втім, встановлення королівської влади мало статися лише після смерті Ф. Франко, який був оголошений довічним пра-

вितелем. У 1948 р. було домовлено про те, що в майбутньому королем стане неповнолітній принц Хуан Карлос де Бурбон, який у тому ж році переїхав до Іспанії.

Застійні явища в економіці повоєнного часу, вузькість внутрішнього ринку, а також розвиток інтеграційних процесів у Європі, до яких через міжнародну ізоляцію Іспанія не була включена, поставили на порядок денний питання про відмову від політики автаркії, регульованої економіки і необхідність переходу до економічної лібералізації.

У 1950-х рр. в Іспанії були розпочаті економічні реформи, підтримувані так званими «технократами» – представниками католицької організації «Опус Деї», які представляли інтереси зорієнтованих на ринок кіл іспанської буржуазії та з лютого 1957 р. незмінно входили до складу уряду. Початком економічної лібералізації стала іспано-американська угода 1953 р., завдяки якій Іспанія отримала пільговий кредит від США на суму 1,5 млрд дол. У 1959 р. було дано дозвіл на приїзд спеціальних комісій Організації економічного співробітництва та розвитку і МВФ до Іспанії з метою ревізії стану іспанської економіки. Результатом співпраці членів комісії з урядовцями Іспанії став спеціальний «план стабілізації та лібералізації». Іспанія отримала 546 млн дол. у формі кредитів та позик. Одним з важливих реформаторів іспанської економіки того часу був професор Мануель Фрага Ірібарне, призначений на посаду міністра інформації та туризму в 1962 р. Завдяки цілеспрямованій рекламі у розвинутих країнах Європи він зміг організувати туристичний бум. Іспанська економіка зазнала радикальних структурних перетворень: прискорився розвиток промисловості, зменшилося значення сільськогосподарського сектору, розширилася сфера обслуговування, посилилась урбанізація країни. У 1960-х рр. Іспанія із сільськогосподарської країни почала перетворюватися на індустріально-аграрну.

У 1960-х рр. почалася поступова лібералізація режиму. Так, у 1966 р. був прийнятий Закон про пресу, який дещо послабив цензуру, замінену на «добровільну консультацію», та, в цілому, сприяв лібералізації інформаційного простору. Важливу роль у політичному розвитку Іспанії епохи Ф. Франко відіграв «Органічний закон держави» 1967 р., ухвалений на народному референдумі 1966 р. («за» – 97,8%), у якому закріплювалися функції державного механізму, його компетенції та взаємовідносини законодавчих, виконавчих і судових органів влади.

У 1969 р. Ф. Франко оголосив, що наступником іспанського престолу стане Хуан Карлос, який, згідно із «Органічним законом», вже

досяг віку спадкоємця. 22.07.1969 р. Кортеси затвердили це рішення голосуванням, а принц приніс урочисту присягу. Таким чином, був визначений перехід влади на випадок смерті Ф. Франко.

У цей період відбувалася значна трансформація соціальної структури іспанського суспільства, яка супроводжувалася урбанізацією, формуванням нового середнього класу, послабленням економічної ваги і політичного впливу великих землевласників, які були опорою диктатури Ф. Франко.

Не зважаючи на часткову політичну та економічну лібералізацію, антифранкістські рухи та репресії проти незгодних продовжувалися упродовж всього перебування Ф. Франко при владі. Дослідники вважають, що кількість смертних вироків за політичними мотивами становила від 70 до 200 тисяч, а число ув'язнених опонентів франкістського режиму – 2 млн. осіб.

Подальша лібералізація була пов'язана із прем'єрством Карлоса Аріаса Наварро (1973–1976 рр.), який у грудні 1974 р. легалізував політичні асоціації (партії), а у квітні 1975 р. дозволив економічні страйки (з 1944 р. страйки кваліфікувалися як «злочин», у 1965 р. економічні страйки були виключені з числа кримінальних злочинів, але не були дозволені). Упродовж 1974–1975 рр. Іспанія переживала лібералізацію преси, що сприяло формуванню демократичного світогляду суспільства.

Ф. Франко помер 20.11.1975 р. У той же день Кортеси проголосили королем Іспанії Хуана Карлоса I. Країна розпочала поступовий перехід до демократії. Початок правління Хуана Карлоса I був пов'язаний із боротьбою між франкістами та прибічниками реформ. Незначний успіх політичних змін, задекларованих урядом К. Наварро, часткове продовження репресій, розчарованість як прибічників реформ, так і їх супротивників, призвели до його відставки у 1976 р.

Новий уряд, який очолив Адольфо Суарес (1976–1981 рр.), розпочав реалізовувати курс, спрямований на встановлення демократичної політичної системи. У 1976 р. було реформовано Кримінальний кодекс та розпочато політичну амністію. 18.11.1976 р. Кортеси ухвалили Закон «Про політичну реформу», що передбачав загальне виборче право, створення двопалатних Кортесів з чотирирічним терміном повноважень (нижня палата – Конгрес депутатів налічувала 350 осіб, верхня палата – Сенат – 266) й чітко фіксував повноваження короля. 15.12.1976 р. це рішення було підтримано на референдумі («за» – 94,5%).

14.05.1977 р. Хуан Карлос I отримав і династичну легітимність, коли його батько дон Хуан де Бурбон офіційно відмовився від сво-

їх прав на престол.

До проведення перших виборів були легалізовані політичні партії, а монополюю правлячий до цього «Національний рух» у квітні 1977 р. був розпущений. На перших демократичних виборах до парламенту нового типу 1977 р. перемогла правоцентристська коаліція Союз демократичного центру (СДЦ; 166 мандатів). Опозиційна Іспанська соціалістична робітничка партія (ІСРП) одержала 118 мандатів. Решта депутатів представляли Комуністичну партію Іспанії (КПІ) – 19, Народну партію (НП, об'єднання неофранкістських сил) – 16, каталонську націоналістичну партію «Конвергенція і Союз» – 11, Баскську націоналістичну партію – 8. Прагнучи стабільного розвитку країни, політичні сили Іспанії у жовтні 1977 р. в урядовій резиденції Монклоа узгодили та підписали т. зв. «пакти Монклоа», прийняті потім Кортесами як закон. Пакти передбачали співробітництво у досягненні загальнонаціональних цілей, взаємну відмову від помсти та переслідування колишніх політичних супротивників, визначали правила гри та компроміси у політичному й економічному розвитку Іспанії.

31.10.1978 р. на спільному засіданні обох палат іспанського парламенту було ухвалено нову конституцію, схвалену на референдумі 06.12.1978 р. («за» – 88,54%). Іспанія проголошувалася парламентською монархією. Були надані широкі права автономним областям, декларувалися захист основних прав людини, суспільні свободи, принцип поділу влади, народного суверенітету, було закріплено принцип рівності громадян і відсутність дискримінації через віросповідання. За конституцією главою держави є король. Реальна виконавча влада належить прем'єр-міністру, який очолює уряд та представляє партію, що отримала більшість на виборах до парламенту. Законодавча влада здійснюється Генеральними кортесами, нижня палата (Конгрес депутатів) яких обирається за пропорційною системою, а верхня палата (Сенат) частково обирається, а частково призначається органами регіонального самоврядування. Конгрес депутатів затверджує кандидатуру прем'єр-міністра, який формує уряд.

Початок процесу демократичної трансформації був ускладнений спротивом частини католицького кліру щодо прийняття конституції, спробами військових заколотів (1978, 1979, 1981, 1982 рр.) та терористичною діяльністю ЕТА («Країна Басків і Свобода») та ГРАПО («Група антифашистського спротиву 1 жовтня»). Утім, прийняття нової конституції у 1978 р. та проведення парламентських і муніципальних виборів у 1979 р. підтвердили остаточну ліквідацію основ франкізму.

Конституція 1978 р. передбачала широку регіональну автономію, яка була неможливою в роки диктатури Ф. Франко. Після прийняття відповідних «Органічних законів» про автономний статус (1979 р. – Каталонія та Країна Басків, 1981 р. – Галісія та Андалусія) у цих регіонах Іспанії відбулися вибори до автономних парламентів. У серпні 1982 р. було прийнято «Органічний закон про приведення у відповідність автономного процесу», що сприяв подальшому формуванню Іспанії як «держави автономій».

«Держава автономій» стала проміжною, компромісною формою між унітарною державою і федерацією, що на той момент дозволила вберегти багатонаціональну країну від дезінтеграції, послабити націоналістичні та сепаратистські тенденції. До травня 1983 р. Іспанія була поділена на 17 автономних утворень: Андалусія, Арагон, Астурія, Балеарські Острови, Валенсія, Галісія, Естремадура, Країна Басків, Канарські Острови, Кантабрія, Кастилія і Леон, Кастилія – Ла-Манча, Каталонія, Ла-Ріоха, Мадрид, Мурсія, Наварра, а також два автономних міста Сеута та Мелілья (з 1995 р.). Таким чином Іспанія перетворилася на одну з найбільш децентралізованих унітарних держав.

Після 1978 р. політична історія Іспанії характеризувалася постійною зміною урядів, які очолювали або консерватори-центристи (1978–1982, 1996–2004, 2011–2018 рр.), або соціалісти (1982–1996, 2004–2011, з 2018 р.).

Одним з гострих питань було обговорення вступу Іспанії до НАТО: ліві сили проводили активну антинатовську кампанію, тому це питання не було винесене на референдум, а вирішувалось Кортесами (186 депутатів проголосували «за», 146 – «проти»). У результаті 30.05.1982 р. Іспанія стала 16-м членом НАТО, щоправда без участі у військових структурах. Після приходу до влади (парламентські вибори 1982 р.) соціалісти не стали скасовувати рішення про вступ Іспанії до НАТО, прийняте попереднім урядом. У 1986 р. був проведений референдум, на якому «за» продовження перебування країни в Альянсі проголосувало 53,09% («проти» – 40,3 %). Взаємини в рамках НАТО розглядалися як підґрунтя до подальшого приєднання до ЄС, що сталося у 1986 р. З 1996 р. Іспанія приєдналася до військових структур НАТО.

Перебування соціалістів при владі у 1982–1996 рр. сприяло консолідації демократії та модернізації іспанського суспільства. Головною особливістю соціально-економічної моделі Іспанії стало значне зростання соціальних витрат, понад 80% яких брала на себе держава. Втім, серія корупційних скандалів та криза у серед-

овищі правлячої соціалістичної партії спричинили їхню поразку у 1996 р.

Через вкрай політично фрагментований парламент, сформований після виборів 2015 р., ані Народна партія, ані соціалісти не змогли сформуванати урядову коаліцію, що привело до дострокових виборів у 2016 р. та 2019 р., які зафіксували тенденцію переходу від двопартійної до трипартійної політичної системи.

Восени 2017 р. в Іспанії розпочалася політична криза, спровокована подіями у Каталонії: 1 жовтня 2017 р. був проведений несанкціонований референдум, в якому взяли участь 43% каталонців, які мали право голосу, 90% з яких проголосували за незалежність Каталонії від Іспанії. Офіційний Мадрид не визнав референдум, що підштовхнуло парламент Каталонії на проголошення незалежності 27 жовтня. У відповідь на це в той же день, 27 жовтня 2017 р., іспанський Сенат підтримав застосування ст. 155 Конституції Іспанії, яка передбачає введення прямого управління в автономіях. Міжнародна спільнота не визнала проголошення незалежності Каталонії та підтвердила територіальну цілісність Іспанії.

Висновки та рекомендації.

Досвід Іспанії демонструє можливість послідовного мирного переходу від правонаціоналістичної репресивної диктатури до демократичної форми правління. Важливе значення мали особисте бажання Ф. Франко та поступовість переходу, передбачене законодавством, прийнятим за часів диктатури. Окрім того, ґрунт для відмови від диктатури був створений завдяки економічній та політичній лібералізації, що розпочалася у 1950-х рр.

Іншим важливим фактором став політичний консенсус, зафіксований у «пактах Монклоа», що передбачав відмову від помсти та переслідування колишніх політичних опонентів, уточнював правила гри та вимагав досягнення компромісів з питань політичного та економічного розвитку Іспанії.

Головним чинником іспанського досвіду подолання диктатури та подальших успішних перетворень стала згода усіх політичних сил на національне примирення та визнання пріоритетності загальнонаціональних інтересів над партійними.

Українському політикуму варто запозичити такий підхід, та, через налагодження діалогу і визначення пріоритетних завдань (у політичній, соціальній, економічній сферах), займатися у першу чергу вирішенням актуальних питань загальнодержавного рівня, а не декларуванням нездійснених гасел з метою популяризації власної політичної сили.

Однією з форм налагодження такого діалогу може стати практика консультацій та круглих столів, у яких мають брати участь як парламентські, так і позапарламентські політичні сили.